

Bu makale *Kaşgarlı Mahmut Kitabı*, Ankara 2008 (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), s. 421-431’te yayımlanmıştır.

***Dîvânü Lugâti’t-Türk*’teki Manzumelerin Tematik Açıdan Divan Şiiri ile İlgisi**

Prof. Dr. A. Azmi Bilgin¹

Türk şiirinin günümüze kadar ulaşabilen en eski örnekleri Kâşgarlı Mahmud’un *Dîvânü lugâti’t-Türk* adlı eserinde bulunan manzum parçalardır. Kelimelerin manalarını daha iyi anlatmak için bazen atasözlerinden, bazen deyimlerden bazen de dörtlük ve beyitlerden örnekler verilmiştir. Kâşgarlı’nın Türkçe-Arapça bu sözlüğü kelimelere verilen örnekler dolayısıyla ayrı bir önem taşımaktadır. Günümüze gelinceye kadar yazılmış olan sözlüklerimizde kelimelerin anlamları verilmiş, ancak bunların geçtiği yerler için örnek getirilmemiştir. *Dîvânü lugâti’t-Türk*’teki bu manzumelerin çoğu hece ölçüsüyle yazılmış olup toplam mısra sayısı 754’ü bulmaktadır (Tekin 1989:1-159). Bu şiir örneklerinin üzerinde; Fuad Köprülü, C. Brockelmann, Fıtrat (1927), T. Gencevî, İ. V. Stebleva ve Tahsin Banguoğlu gibi çeşitli yerli ve yabancı Türkologlar çalışmalar yapmış, bunları kısmen ya da tümüyle yayımlamışlardır (Tekin 1989: V-VI). Otuz yıl öncesine kadar bu şiir parçalarının tümünün heceyle yazıldığı söylenirken, ilk kez Sovyet Türkologu İ. V. Stebleva bunların aruzla yazıldığını ileri sürmüştür (Stebleva 1971). Daha sonra bu şiirleri bir kitapta toplayıp konularına göre tasnif ederek yayınlayan Talat Tekin’in yayımından manzumelerden 324’ünün aruzla yazıldığı görülmektedir. Bunlara atasözleri ve hikmetler dahil edildiğinde aruzla yazılan mısra sayısı 380’i bulmaktadır (Tekin 1989:1-159). Bu manzumelerin 149’u dörtlük, 79’u beyit biçiminde yazılmıştır. Beyitlerin tamamı ile dörtlüklerin 27’si aruzla, dörtlüklerin 137’si hece ölçüsüyle yazılmış olup bunların çoğunluğu yedi, sekiz ve on iki hecelidir.

Türklerin edebiyatı *Dîvânü lugâti’t-Türk*’e gelmeden önce Hun, Göktürk ve Uygurlar olmak üzere üç dönemde ele alınmaktadır. İlk iki döneme ait şiir örnekleri günümüze ulaşmasa da Uygurlardan günümüze ulaşan bir çok manzum parça bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Maniheist Uygurlardan çoğunluğu ise Budist Uygurlardandır. Mani muhitinde meydana getirilen şiirleri Türk edebiyatının ilk örnekleri olarak kabul etmek mümkündür (Tekin 1965: 39). Maniheist Uygurlardan kalma sekiz şiirin üçü ilâhi, ikisi övgü, biri ölüm, biri cehennem tasviri, biri de sevgi ve sevgili temasını işlemektedir (Tekin 1986: 8-12). Adı bilinen en eski Türk şairi Aprın Çor Tigin’indir (Arat 1986: XX). Aynı şairin bir diğer şiiri ise ilahi (küg) üslubundadır (Arat 1986: XV).

Budist çevredeki şiirlerin çoğu Budizmi öğretmek amaçlıdır. Budizmin felsefesi, sevgi, sadaka verme, ölüm-fanilik, meditasyon, Buda’nın meziyetleri

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

gibi konuları içerir. Maniheist çevredeki şiirlere göre daha çok çeşitlilik gösterir. Bunların büyük bir kısmı Budizmi öğretmek amacıyla yazıldığı için, şiirsellikten uzak dinî-didaktik parçalar olarak nitelendirilmektedir. Pek az bir kısmında şiirselliğe ulaşıldığı söylenebilir (Tekin 1986:19).

Aslında eski Türk şiirinde esas olan aliterasyondur. Her iki çevrede yazılan şiirlerin ilk döneminde ahenk unsuru olarak kafiyenin bilinmediğini söyleyebiliriz. Son dönem Uygur şiirinde ise dize sonu kafiyelere az da olsa rastlanır. Örneğin *Altun Yaruk*'taki "Aç Pars" hikâyesindeki bazı manzumeler hece ölçüsüyle ve dize sonu kafiyelidir (Tekin 1989: 36). Bu şiirler genellikle dörtlük şeklinde olup çok az örnekte altılık ve sekizlik manzumelere rastlanır. Hece vezniyle yazılan şiirlerin kafiye sistemi Altay aliterasyonu adı verilen baş kafiye sistemidir. Mısra sonunda ise çoğu zaman redif bulunur.

Kâşgarlı manzumeleri parça parça verdiği için tam bir şiire rastlamak mümkün değildir. Ancak bunlar hem Türk halk edebiyatı hem de Klasik edebiyat bakımından önemli malzeme oluşturmaktadır.

Karahanlı döneminde sultanların şaire ve şiire önem vermelerinin yanında bizzat şiir söyleyen Emir Ali Böri Tigin, Kılıç Tamgaç Han ve Nusretüddin Kılıç Arslan gibi sultanlar da vardır.

Asil bir aileden olduğu anlaşılan Kâşgarlı Mahmut'un, *Dîvânü lugâti't-Türk*'ündeki şiirlerin bir kısmını yazılı kaynaklardan bir kısmını da hafızasındaki manzum parçalardan seçtiği ileri sürülmektedir. Kedisi bu manzumeleri nereden aldığını Alp Er Tonga ağıtına ait 9 dörtlükten 6'sı hariç belirtmemiştir. Şüphesiz Kâşgarlı Mahmut'un yaşadığı yıllarda hece ve aruzla şiirler yazan Türk şairleri bulunmaktadır. Ancak o, bunlardan sadece Çuçu (Çoçu) adlı bir şairin adını vermiştir (Atalay 1941: III, 238).

Dîvânü lugâti't-Türk Türk dilini ortaya koymak, savunmak ve özellikle Araplara öğretmek amacıyla yazılmıştır. Aslında Kâşgarlı Mahmut'un en çok diltiliği ve sözlükçülüğü üzerinde durulmuştur. Onun edebî kişiliği ve şiirle ilgisi üzerinde bu ölçüde durulduğu söylenemez. Sözlüğüne aldığı şiirlerden onun titiz bir şiir seçicisi ve derleyicisi olduğu, edebî eserlerle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Hatta bazı manzumeleri kendisinin yazdığı da söylenebilir.

Buradaki manzumeler özellikle ses ahenkleriyle ve ritmin sağladığı çağrışımlarla hem okuyanların dikkatlerini canlı tutar hem de kolaylıkla hatırlanabilecek özelliktedir. Manzumelerde fiiller çoğunlukla mısra sonlarında ve kafiyeyle birleşmiş durumdadır. Ölçünün kısa olması özne ile yüklem arasındaki tamlayıcıları en aza indirdiği için zaman zaman şiirin güç anlaşılmasına yol açabilmektedir. Yine fiil köküne dayalı sıfat ve zarfların sık kullanılması da *Dîvânü lugâti't-Türk*'deki şiirlerin hareketli bir toplum hayatını yansıttığını gösterir. Yani eski Türk hayatındaki dinamizmin şiire yansıtıldığı görülmektedir. Eski Türk destanlarından örnek parçalar bulundurması ve bu konuda en eski ve biricik eser olması da ayrı bir önem taşır. Şiirlerin dilinde yabancı asıllı kelime yok denecek kadar azdır. Buna karşılık bazı şiirlerin Arap edebiyatından tercüme veya nazire olduğu, yahut bu şiirlerde İslâmî edebiyatın

etkisinin bulunduğu ileri sürülse de buna fazla örnek gösterilememiştir. Şiirlerde Eski Türk şiirinin özelliklerinden olan baş kafiye çok seyrek rastlanmaktadır. Kafiye genellikle yarım olsa da rediflerle zenginleştirilmiştir. Manzumelerin ahengine katkıda bulunan ritmik unsurlardan biri de dize içindeki ses tekrarlarıdır. Hece ya da aruzla yazılan şiirlerde çok belirgin bir konu ayrımının yapılmadığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde Fars şiirinin etkisiyle gelişen Divan şiirinde bilindiği gibi belli mazmunlar söz konusudur.

Aynı yıllarda Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan (462/1069-70) *Kutadgu Bilig*'de aruzun kusursuz bir şekilde kullanıldığı dikkate alınırsa *Dîvânü lugâti't-Türk*'teki şiirlerin bir kısmının aruzla yazılmış olmasını kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca Kâşgarlı Mahmut'un Arapça'yı iyi bilen ve şiirle ilgilenen birisi olarak aruzla şiir yazması ya da bu tür şiirlerden haberdar olmasını doğal karşılamak gerekmektedir. Bu manzumeler arasında aruzla yazılmış dörtlük ya da beyitler bulunmaktadır.

Bu manzumelerdeki konularla Divan şiirinde dile getirilen konular arasında çeşitli bakımlardan benzerlik ya da ortaklıklar bulunmaktadır. Tespit etmeye çalıştığımız bu konuları belli başlıklar altında örneklerle ele aldık. Bunları şu şekilde maddeleştirmemiz mümkündür:

1. Felek: Kâşgarlı Mahmut, Alp Er Tonga'nın ölümünü feleğin öç alması olarak değerlendirir. Felek onun canını almak için fırsat gözetmiş, tuzak kurmuş, kaçsa da bundan kurtulamamıştır. Felek insan ömrünü azaltır, insan gün geçtikçe zayıflar ve ölümün elinden kurtulamaz. Felek (zaman) iyice zayıfladı, kötüler güçlenip kuvvetlendi, edep ve erdem ise iyice azaldı. Bilgili ve akıllı olanların durumu kötüleşti, dünya onları ezip hırpaladı (Atalay 1939: I, 102; Atalay 1940, II, 234, 235; Atalay 1941: III, 41; Tekin 1986: nr. I). Felekten bu tür yakınmalara İslamiyetin kabulünden sonra yazılan eserlerin bir çoğunda rastlanmaktadır.

Dîvânü lugâti't-Türk adı bilinmeyen bir kahraman övülürken onun feleğin oku ile öldüğü söylenir:

Yağı otın öçürgen
Toydın anı köçürgen
İşler üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürü (*DLT*, 130b/10; Atalay 1939: I, 522; Tekin 1989: nr. II/9-12).

“(O) düşman ateşini söndüren, (onları) karargâhından uzaklaştıran, (güç) işlerin üstesinden gelen (bir kimseydi); feleğin (kader) oku (ona) isabet etti (ve onu) öldürdü.”

Feleğin Klasik edebiyatta insanların talihlerini, saadet ve mutluluklarını olumsuz yönde etkilediğine inanılır. Bunun sebebi 9. feleğin diğer feleklerin batıdan doğuya olan doğal dönüşlerini, kendi dönüşüyle doğudan batıya zorlayarak, onları kendi seyirlerinde bırakmamış olmasıdır. Bu âşığın normal gidebilecek olan talihine bir müdahale ve tersine çevirme olarak kabul edildiği için şairler ondan sürekli şikâyet etmişlerdir:

Divan şairlerimizden Emrî feleği hilekâr bir dul kadına benzeterek kendisine kıydığını söylerken; Hayretî, felekten çok çektiğini ondan kurtulmanın tek yolunun ölmek olduğunu bunu da yine feleğin yapacağını ifade ediyor:

Felek çün mekr idüp Emrî gibi gürbüz ere kıydun
Sana şimden girü ey bîve-i mekkâre er yokdur *Emrî*
(Saraç 2002: 115, g. 170/5)

Bârî öldür olayın âzâd elünden ey felek
Âh elünden ey felek feryâd elünden ey felek *Hayretî*
(Çavuşoğlu 1981: 78, mus. 5/1-3)

2. Yüzün safrana benzetilmesi. *Dîvânü lugâti't-Türk'te* çok at koşturan, kaygı ve kederlerinden yüzleri safran sürülmüş gibi olan beylerden söz edilmiştir:

Begler atın argurup
Kadgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarıp
Kürküm angar türülür (*DLT* 122b/9; Atalay 1939: I, 486; Tekin 1986: nr. I).

“Beyler atlarını yordular (güçsüz bıraktılar); kaygı onları o kadar zayıflattı ki, sanki safran sürülmüş gibi beniz ve yüzleri sarardı.”

Klasik edebiyatta saç ve yüzün safrana benzetildiği görülür. Necatî, sevgilisinin yanağının erguvan çiçeği gibi kırmızı olduğunu, âşığın ise gönül ateşiyle (aşk ateşiyle) sararmış benzi varken sevgilisinin bulunduğu çevrede safrana gerek olmadığını söyler:

Sûz-ı dil benzüm sarardur ey yanağı ergavân
Gâlibâ bu vech ile kûyunda olmaz za'ferân *Necatî*
(Tarlan 1963: 392, g. 406)

Yine Necatî, kılıcın, ecelle korkutmasından dolayı düşmanın savaş meydanında yüzünün safrana döndüğünü bildirir:

Bir berg-i sebz diyü sunup düşmana ecel
Döndürdi hasm çehresini za‘ferâna tîg *Necatî*
(Tarlan 1963: 51, k. 11/44)

Hayalî ise, sararmış yüzünün safran rengi sanılmaması gerektiğini, bilakis onun aşk âleminde hüznün (sonbahar) rengini aldığını belirtiyor:

Sararmış çehremi sanman ki reng-i za‘ferândır bu
Muhabbet âleminde dostum reng-i hazândır bu *Hayâlî*
(Tarlan 1992: 249, g. 461/1)

3. Savaş ve kahramanlık şiirleri.

Dîvânü lugâti't-Türk'te aruzla yazıldığı Stebleva tarafında tespit edilen savaş ve kahramanlık şiirleri bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı dörtlük, çok az bir kısmı ise beyit şeklindedir. Bu konuda bir araya getirilen manzumelerin en uzununu “Katun Sini” veya “Tangutlarla Savaş” başlığı altındadır. Ayrıca Budist Uygurlara, Yabakulara karşı yapılan savaşlarla ve bilinmeyen bir savaşla ilgili çeşitli şiir örnekleri bulunmaktadır.

a. Savaş alanının tasviri.

Telim başlar yuwıldı-mat
Yağı andın yawaldı-mat
Küçi anıng kewelti-met
Kılıç kınka küçün sıgdı (*DLT*, 100b/7; Atalay 1939: I, 397; Tekin 1986: nr. III/21-24).

“Savaşta çok başlar yuvarlandı; (ve) düşman bu yüzden yavaşladı, gücü kuvveti gevşedi ve zayıfladı. Kılıçlar kınlarına güçlkle sıgdı.”

Divan şairlerimizden Necatî, savaş alanını tasvir ederken meydanın yüzüne düşman kanından allık sürüldüğünü, yani öldürülen düşmanlardan dolayı savaş meydanının kırmızıya boyandığını, bunun üzerindeki düşman kellelerinin ben tanesi gibi görüldüğünü şu beyitte tasvir etmiştir:

Meydân yüzine hasm kanından mekr sürüp
Yir yir adû kafâsın ider hâl-dâne tîg *Necatî*
(Tarlan 1963: 50, k. 24/44)

Lebib ise övdüğü kişiyi anlatırken düşmanlarını savaş alanında kılıcının ucuyla biçip destelediğini söyleyerek bu manzarayı harmanda deste deste toplanan ekinlere benzetmiştir:

Re's-i tığıyla biçüp desteleyüp cümle döker
Sâha-i ma‘rekeye hasmını hırmen hırmen *Lebib*
(Kurtoğlu 2004: k. 24/44)

b. Kahramanlıkların yansıtılması.

Hayatı Orta Asya’da çok hareketli ve sürekli mücadelelerle geçen Türk milletinde kahramanlık ve yiğitlik duygusu, çok yoğun bir biçimde yaşanmış ve bu duygu Türk şiirine de yansıtılmıştır.

Bu tür manzumelerde savaş meydanı tasvir edilir. *Dîvânü lugâti’t-Türk*’te savaşla ilgili heceyle yazılmış dörtlüklerden başka, aruzla yazılmış beyitler de bulunmaktadır. Kâşgarlı Mahmut İslamiyeti kabul eden Karahanlıların Budist Uygurlara, Yabaku, Basmıl ve Çomullara karşı yaptıkları çeşitli akın ve savaşları anlatmıştır. Bu savaşların anlatıldığı dörtlüklerden bazıları şunlardır:

Kıkırp atıg kemşelim
Kalkan süngün çomşalım
Kaynap yana yumşalım
Katgı yağı yuwılsın (DLT, 111a/17; Atalay 1941: I, 441; Tekin 1986: nr. VI/9-12).

“Onlara bağırip çağırarak saldıralım; kalkan ve süngüyle vuruşalım. Kaynayıp coşmuşçasına dövüşelim, sonra yumuşayalım. Güçlü düşman yumuşayıncaya kadar.”

Bir başka dörtlükte:

Öpkem kelip ugradım
Arslan-layu kükredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar (DLT, 38a/6; Atalay 1939: I, 125; Tekin 1989: nr. VII/1-4).

“Öfkelenerek düşmanlara saldırdım; arslan gibi kükredim, nara attım. Bir çok yiğidin başını kesip kopardım. Topluluğun ortasında ‘Beni kim tutabilir?’ (diye bağırdım).”

Savaş meydanında bağırip çağırma ve kılıç kalkan şakırtıları Divan şairlerimizden Nefî'de şöyle yansımasını bulur:

Saflar düzüp hücûm edicek hayl-i düşmene
Dehşetle âsumân ü zemîn pür figân olur

Sarsıldığıınca zelzele-i hamleden zemîn
Âşûb-ı rûste-hiz-i kıyâmet ıyân olur

Evc-i hevâda sıyt-ı çekâçâk-ı tîgdan
Âvâz-ı ra'd u sâ'ika reh-gümkunân olur *Nefî*
(Akkuş 1993: 139, k. 29/41, 42,45)

Bu beyitlerde anlatılmak istenen savaş meydanı tasviri şöyle özetlenebilir: Askerlerini düzene sokup düşmanlara saldırdığı zaman yer ve gök dehşetle inler. Bunların saldırılarının zelzelesinden yeryüzü öyle sarsılır ki, kıyamet kopmuş ve mahşer karışıklığı ortaya çıkmış gibi görünür... Kılıçların birbirine çarpmasından çıkan seslerin hava boşluğunun yükseklerinde oluşan gök gürültüsü ve yıldırımın çıkardığı sesler yolunu yitirir. Hayrete düşer, ne yapacağını bilemez olur.

c. Düşmanın ölümü

Kanı akıp yoşuldu
Kapı kamuğ teşildi
Ölüg bile koşuldu
Tugmuş küni uş batar (*DLT*, 166b/7; Atalay 1940: II, 128; Tekin 1989: nr. VII/25-28).

“(Çatlak bir kapta toplanmış gibi olan adamın) kanı akıp boşaldı, vücudu bütün delik deşik oldu. (Şimdi, o) ölüm ile bir ve beraber oldu; doğmuş olan güneşi işte batıyor (aslında güneşle yaşamayı ve devleti murat ediyordu).”

XV. yüzyıl şairlerinden Aşkî, Fatih Sultan Mehmet için yazdığı kasidelerinden birinde onun can alıcı keskin kılıcının düşman kanından ve ciğerinden beslendiğini ifade eder:

Bir şîr-i cân-sitândur anun tîg-i tîzi kim
Acuksa yidügi ciger içdügi kan-durur *Aşkî*
(Bilgin 2004: 166, şiir nr. 8/8)

4. Barış ve Mutluluk

Endik kişi tetilsün

İl törü yetilsün

Toklı böri yitilsün

Kadgu yeme sawılsun (*DLT*, 33b/1; Atalay 1939: I, 106; Tekin 1989: nr. XXVII)

“Şaşkın ve akılsız kişi ayılsın; ülkeye düzen yayılsın; kurt kuzuyla birlikte yürüsün; kaygı ve keder bizden uzaklaşıp gitsin.”

Yukarıdaki dörtlükte, ülkeye törenin hakim olup huzur ve refahın yayıldığına delil olarak, kurtla kuzunun birlikte yürümesi söz konusu edilerek bunun gerçekleşmesi istenmektedir. Aynı konunun Klasik edebiyatta sıklıkla işlendiği görülür. Divan şairleri, adaletli hükümdar döneminde kimsenin zulüm ve haksızlık yapamayacağını, şahin ve çil kuşunun arkadaş olacağını, kekliğin şahinle yan yana uçacağını, âşıkla maşuk gibi kurtla koyunun barışık olarak birlikte dolaşacağını ifade etmişlerdir:

Kurd koyun ile yürür âşık u ma‘şûk gibi

Ahd-i adlinde kimesne idemez zulm u dalâl *Yahya Bey*

(Çavuşoğlu 1977: 68, k. 14/28)

Serverâ âhır yasaguñ irişe bir hadde kim

Bâz u tîhû hemdem olup sulh ide zi’b ü ganem *Karamanlı Nizamî*

(İpekten 1974: 106, k. 7/0)

Ahd-i adlü de memâlik şöyle bulmuşdur salâh

Kebk bâz ıla uçar gürg ile seyr eyler ganem *Larendeli Hamdî*

(Belal Saber 2004: II/ 46, b. 620)

5. **Avcılıkla ilgili şiirler.** Aruzla yazıldığı kabul edilen üç dörtlükten birisi şudur:

a. Köpekle avlanma.

İtim tutup kodı çaldı

Anın tûsin kıra yuldu

Başın alıp kodı saldı

Boguz alıp tükel bogdı (*DLT*, 138b/9; Atalay 1940: II, 24; Tekin 1989: nr. XXII/9-12).

“Köpeğim (kurdu) yakaladı ve yere çaldı; onun tüylerini çeke çeke yoldu; başını kapıp yere saldı; boğazından yakalayıp boğup öldürdü.”

Türklerde avlanmak için özel cins köpekler yetiştirilmiş bu gelenek Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Bu köpekler avın kovalanması ve yakalanması için kullanılmıştır:

Dâm u dâne kepçedür âvâreler sayd itmege
Gördüğün yerde zagâr gibi hemân âvâre sal *Tırsî*
(Yılmaz 2001: g. 125/5)

Yine *Tırsî* divanında geçen aşağıdaki beyitlerden ise avlanırken tazının kullanıldığını ancak *Dîvânü lugâti't-Türk*'te olduğu gibi tilki değil tavşan avlandığını öğreniyoruz:²

Tag üsti baña bâg ider ger yaza çıkarsam
Tâzî gibi gel tagdaki tavşanuma degme *Tırsî*
(Yılmaz 2001: g. 175/5)

Kûteh çeñelüdür av alamaz dimesünler
Tâzî benüm olsun koca tavşan senün olsun *Tırsî*
(Yılmaz 2001: g. 148/2)

Hîç inanılmaz efendi hele bu insâna
Her biri dir tazıya tut kaçagör tavşana *Tırsî*
(Yılmaz 2001: g. 179/1)

b. Kuşla av,

Dîvânü lugâti't-Türk'te bunlarla ilgili aruzla iki beyitten biri şudur:

Çağrı alup arkun münüp arkar yeter
Awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutar (*DLT*, 106b/8; Atalay 1939: I, 421;
Tekin 1989: nr. XXIII)

“(Avcı) eline doğanı alarak küheylan gibi atına biner, dağ keçilerine yetişir; yaban hayvanları avlar; tazıyı salıp tilki yakalar.”

² Günümüzde “Tavşana kaç, tazıya tut” biçiminde kullanılmaktadır.

XVI. yüzyıl şairlerimizden Zatî, sevgili ile padişah arasında ilgi kurarak terbiye edilmiş doğanlarla ava çıkmanın sultanlara özgü bir âdet olduğu belirtilir:

N'îçün almaz gönlümün şeh-bâzını ol şâh ele
Şehlerin hod dâyimâ olur doğan eğlencesi *Zatî*
(Çavuşoğlu 1987: III/517, g. 1814/8)

6. Kadeh

Iwrık başı kazlayu
Sağrak tolu közleyü
Sakinç kodı kizleyü
Tün kün bile sewnelim (*DLT*, 32a/2; Atalay 1939: I, 100; Tekin 1986: nr. XXVI)

İbriğin başı kaz (boynu) gibi, şarap kâsesi de göz gibi dolmuş; kaygıyı defnederek gece gündüz sevinelim.

Dörtlükte şarap kâsesinin göze benzetildiğini görüyoruz, aynı benzetme Klasik şiirde de yapılmıştır. Tacizade Cafer Çelebi, bir şiirinde sevgilisinin hayalinin göz kâsesinde suya konmuş taze nergis gibi görüldüğünü, başka bir şiirinde de gözlerinin ağlamaktan dolayı lale gibi kan çanağına döndüğü söylüyor:

Görinür kâse-i çeşmümde hayâli gözünüñ
Suya konmuş sanemâ nergis-i sîrâb gibi *Tacizade Cafer Çelebi*
(Erünsal 1983: 423, g. 215/2)

Gerçi hâk-i pâyüñe yüz sürmege yokdur yüzüm
Ağlamaktan lâle gibi kâse-i hûndur gözüm
Kanımı dök sürme kapundan beni budur sözüm
Hay efendüm hey begüm kan ile kânûn eyleme *Tacizade Cafer Çelebi*
(Erünsal 1983: 390, g. 182/2)

7. Sevgilinin gözü.

Dîvânü lugâti't-Türk'te bu konuda gerek aruzla gerekse heceyle yazılmış çeşitli manzumeler bulunmaktadır.

Bulnar mini öles köz

Kara mengiz kızıl yüz
Andın tamar tükel tuz
Bulnap yana ol kaçır (DLT, 21b/3; Atalay 1939: I, 60; Tekin 1989: nr. XXVIII).

“Beni bu baygın göz, pembe yüz ve üzerindeki siyah ben, büyüleyip tutsak ediyor. Sanki o iki yanaktan bütün güzellikler damlıyor; beni büyüleyip tutsak ettikten sonra benden kaçıyor.”

Klasik edebiyatta sevgilinin güzellik unsurları anlatılırken en öncelikli olanlarından birisi ve büyüleyicilikte en başta geleni gözdür. Göz baygın bakışı sebebiyle makbuldür. Bu yüzden sevgilinin gözü, mest, mahmur, mestane ve hasta olarak nitelendirilir. Bunlara sayısız örnek vermek mümkündür:

Meclis-i ışkunda yaşum mey gözüm peymânedür
Çeşmün anunçün gehî mahmûr u geh mestânedür *Emrî*
(Saraç 2002: 84, g. 105/1)

Mahmûr gözler olalı mest-i şarâb-ı nâz
Her gûşede benüm gibi biñ var harâb-ı nâz *Necatî Beg*
(Tarlan 1963: 288, g. 234/1)

Nigehin böyle neden hastadır ey şûh senin
Gözlerin bezm-i ezelden beri mahmûr gibi *Nedim*
(Macit 1997: 353, g. 150/4)

Yine *Dîvânü lugâti't-Türk*'te sevgilinin gözü büyüleyicidir, bakışlarıyla âşığın gönlünü parça parça eder ve âşık onun için her an canını vermeye hazırdır:

Yelwin aning közi
Yelkin aning özi
Tolın ayın yüzi
Yardı mening yürek (DLT, 229b/13; Atalay 1941: III, 33; Tekin 1989: nr. XXX)

“Onun gözü büyüleyicidir. Kendisi gönlümün konuğudur. Yüzü dolunay gibidir; (bakışıyla yüreğimi) gönlümü yaraladı.”

Koygaşup yatsa anıg yüzinge
Alsıkar ögin anıg sözinge
Ming kişi yulğı bolup özinge

Birgeler özin anıg közinge (DLT, 64b/2; Atalay 1939: I, 243; Tekin 1989: nr. XXXII).

“(Sevgilisinin) koynuna girip onun yüzüne baksa, sözlerinin (nağmesi ve letafeti karşısında) aklını yitirir. Bin(lerce) kişi ona kendini feda eder, onun gözleri (nin güzelliği) için canlarını verir.”

Klasik şiirimizde de göz büyüleyici olup bakınca karşısındakini hatta sihribazı bile kendisine meftun eder. Yine nazar da gözle ilgili bir olay olup sevgilinin nazarı âşığın gönlünü paramparça eder. Ayrıca âşıklar onun gözleri için canlarını vermeye her an hazırdır:

Öldürür gözlerün ey yâr elümden ne gelür
Mest olupdur iki hun-hâr elümden ne gelür *Ahmet Paşa*
(Tolasa 2001: 197)

Mâh-rûlar seni dil almada mahir dirler
Sana câdû gözüne kaşuña sâhir dirler *Amrî*
(Çavuşoğlu 1979: 66, g. 30/1)

Gamzeñi sihr ile çeşmüñ râm idüpdür kendüye
Gör nice câdûdur ol kim sâhiri meftûn ider *Tacizade Cafer Çelebi*
(Erünsal 1983: 221. g.26/2)

8. Âşığın gözyaşı.

Awlap meni koymangız
Ayık ayıp kaymangız
Akar közüm uş tengiz
Tegre yöre kuş uçar (DLT, 145a/10; Atalay 1940: II, 45; Tekin 1989: nr. XXVIII/5)

“Beni avlayıp bırakma, söz verip sözünden cayma (verdiğin sözü tut); gözlerimden deniz gibi (yaşlar) akıyor işte; bu gözyaşlarının çevresinde kuşlar uçuşuyor.”

Divan şiirinde de âşığın gözü yaşlıdır. O kadar çok göz yaşı döker ki, bu bazen ırmağa, bazen de yukarıdaki dörtlükte olduğu gibi denize benzetilir:

Gönül nigâra konug oldı merhabâsı kanı
Gözüm denizler ahıdur âşinâsı kanı *Kadı Burhaneddin*
(Ergin 1980: 58, g. 149/1)

Gözüm yaşı deniz olursa dahı kaygusu yoh
Ki el ü ayag urup âşinâya irdük ahı *Kadı Burhaneddin*
(Ergin 1980: 67, g. 169/5)

Gözlerüm yaşı fenâ viridi dile ey Bâkî
Âlemi gark ider ol bahr-i firâvân dirler *Bakî*
(Küçük 1994: 191, g. 144/6)

Yıglap udu artadım
Bağrım başın kartadım
Kaçmış kutug irtedim
Yagmur kip kan saçar (*DLT*, 70a/13; Atalay 1939: I, 272; Tekin 1989: nr. XXVIII/9).

“(Beni bırakıp giden sevgilimin) ardından ağlayıp perişan oldum. Bağrımın yarasını yeniden deştim ve kaçıp gitmiş olan mutluluğu aradım durdum. (Gözlerim) yağmur gibi kanlı yaşlar saçıyor.”

Dörtlükte kendisini bırakıp giden sevgilisinin arkasından yağmur gibi kanlı göz yaşı döken aşığın hali anlatılmıştır. Divan şiirinde de âşık sevgilisine kavuşamadığı için sürekli kanlı göz yaşı dökmektedir, bu yüzden âlem sele kapılmıştır ve âşık acınacak, merhamet edilecek bir hâle gelmiştir:

Kûyunda habîbüm şu kadar ağlamışam kim
Kanlı gözümün yaşıla âlem sile gitdi *Mihri Hatun*
(Arslan 2007: 306, g. 179/3)

Dökilen kanlara bak dîde-i giryânından
Dostum Bâkîye rahm eyleyecek demlerdür *Bakî*
(Küçük 1994: 168, g. 108/5)

9. Âşığın yüzü.

Üdig mini komıttı
Sakinç manga yumıttı
Könglüm angar emitti
Yüzüm menig sargarur (*DLT*, 24a/2; Atalay 1939: I, 69; Tekin 1989: nr. XXIX)

“Aşk beni heyecanlandırdı; üzüntü bende birikti; gönlüm ona (güzele) meyletti; (bundan dolayı) yüzüm sararıyor.”

Divan şiirinde sevgilinin güle benzeyen yüzüne kavuşamadığı için âşık dertli ve üzüntülü olup sürekli kanlı göz yaşı dökmektedir ve bundan dolayı yüzü sararmıştır. Müddeîye iddiasını ispat için delil, âşığa ise aşkında samimi olduğunu gösteren nişan gerekir. Âşığın gam oklarıyla benzi sararmış, boyu da yay gibi bükülmüştür, bu onun aşkı için en büyük nişandır:

Tîr-i gam benzüm sarardup kaddümi yay eyledi
Da‘vîye ma‘nî gerekdür ‘âşık olana nişân *Yahya Bey*
(Çavuşoğlu 1977: 24, k. 2/3)

Akıldursın Emrînün yaşın sarardursın yüzün
Ol mehe mi harc idersin bu kadar sim ü zeri *Emrî*
(Saraç 2002: 273, g. 516)

10. Sevgilinin ayrılığında duyulan üzüntü.

Bardı közüm yurukı
Aldı özüm konukı
Kanda erinç kanıkı
Amdı udın odgarur (*DLT*, 18a/7; Atalay 1939: I, 46; Tekin 1989: nr. XXIX)

“Gözümün nuru gitti. (O gidince) canımı da aldı götürdü. Nerede o mutluluk, hani nerede ki? Şimdi beni uykudan uyandırır.”

Âşık sevgilisini çok sevdiğini ifade etmek için gözünün nuruna benzetiyor, sevgilisinin kendisini bırakıp gittiğini, giderken de canını alıp götürdüğünü belirtiyor. Klasik şiirde âşık sürekli hasret ve ayrılık hâlini yaşar. Sevgilisinden vefa ve ilgi görmemesi üzüntü ve sıkıntılarının en büyük kaynağını oluşturur. Ondan ayrı olan âşığın gözüne bütün güller bir diken gibi görünür, gül bahçesi ise ona zindan olur. Onun güzellik mumundan ışık almayan göze âşığın ihtiyacı yoktur. Sevgili ayrılık gecesinde onun canını almıştır. Sevgili göz nuruna benzetilir ve ona bu sözlerle seslenilir:

Sensüz iy göz nûrı her gül bir dikendür gözüme
Sensüz iy ârâm-ı cân gülzâr zindândur baña *Celilî*³

Dem-be-dem şem‘-i cemâlinden münevver olmasa
Ey gözüm nûru gerekmez dîde-i rûşen bana *Fuzulî*

³ Pervane b. Abdullah, *Mecmua-i Nezâir*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 406, vr. 29a.

(Akyüz 1990: 136, g. 11/4)

Yine Klasik edebiyatımızda âşığın, herkesi kendine bağlayan uzun boylu bir güzele gönlünü kaptırdığı için büyük bir belaya tutulduğu işlenir:

Göñül meyl itdi kadd-i dil-rübâya
Giriftâr oldı bir uzun belâya *Mostarlı Ziyâî*
(Gürgendereli 2002: 311, g. 430)

Kördi meni emleyü
Baktı manga imleyü
Kaldım köngül tumlıyu
Kadgu meni torgurur (DLT, 287a/11; Atalay 1941: III, 295; Tekin 1989:
nr. XXIX)

“(Sevgilim) bana baktı ve bu bakışıyla beni iyileştirdi. Bana baktı ve selam verdi. (Beni bırakıp gidince) gönlü soğumuş olarak kaldım. Üzüntü ve kaygı beni zayıflatıyor.”

Ayrılık derdi ve gamı âşığı hasta edip toprağa düşürür (öldürür). Divane edip göğsünü yırtar. Sevgilinin hasretinden dolayı onun vücudu parça parça olur. Hicran ve hasret âşığın en büyük derdi ve ıstırap kaynağıdır:

Ey hilâl-ebrû gam-ı hecr ile hâk itdün beni
Âşık-ı dîvâne idüp sîne-çâk itdün beni
Bir bakımda mübtelâ-yı ışk-ı pâk itdün beni
Kanuma girdün be-hey zâlim helâk itdün beni *Yahya Bey*
(Çavuşoğlu 1977: 195, mus. 23/I-1)

Tîg-i gamla cism-i âşık çâk çâk olmak gerek
Yâdına ol la'l-i cân-bahşın helâk olmak gerek *Hayalî*
(Tarlan 1992: 193, g. 301/1)

Gel gel ey bülbül belâ küncinde hâldeş ol bana
'Âşık isen gel tarîk-ı gamda yoldaş ol bana *Hayretî*
(Çavuşoğlu 1981:140, g. 13/1)

Künc-i gamda 'âşık-ı nâ-şâd yârinden cüdâ
Kan akıtsa dîdeden hasretle giryân olsa yig *Süheylî*
(Harmancı 2007: 321, g. 174/3)

11. Sevgilinin ayağının tozu.

Avlalur özüm anıg tuzınga
Emlelür közüm anıg tozınga (DLT, 75b/7; Atalay 1939: I, 296; Tekin
1989: nr. XXXVII)

“Nefsim onun (sevgilinin) güzelliğiyle avlanır (tuzağına düşer); Onun
ayağın tozu (da) gözlerime ilaç oluyor (iyileşiyor).”

Divan şiirinde âşığın değer verdiği unsurlardan birisi de sevgilinin
ayağının tozu veya toprağıdır. Bununla kulluk ve teslimiyet hali anlatılmak
istenir. Sevgili o derece yüksek ve yüce bir değere sahiptir ki, ayağının tozu bile
göz için sürme yerine kullanılabilir. Aşığın gözü sevgilinin sihirli gözü
yüzünden hasta olmuştur ya da hasretinden kanlı göz yaşı döküp durmaktadır,
ancak ilacı da yine onun ayağının tozudur:

Gözümü câdû gözün hasta kıldı hayli durur
Ayağın izi tozu oldu tûtiyâsı kanı *Kadı Burhaneddin*
(Ergin 1980: 59, g. 149/3)

Cemâlûñ iştiyâkında gözüm kan yaş döker n'ola
Ayaguñuñ tozından sen gözüme tûtiyâ kılsañ *Ahmedî*
(Akdoğan 1979: g. 344/6)

Hâk-i pâyun hasretiyle ger ölürsem ey perî
Gözlerine tûtiyâ ide melekler tînetim *Hayalî*
(Tarlan 1992: 205, g.334/3)

Bu makalede Divan şiiri ile *Dîvânü lugâti't-Türk*'teki manzumeler belli
başlıklar altında muhteva bakımından karşılaştırılarak benzerlikler ve ortak
yönler ortaya konmuştur. Son yıllarda manzumelerden bazılarının aruzla
yazıldığı görüşü daha çok kabul görmektedir. Türk edebiyatının bütünlüğü göz
önünde tutulunca Klasik edebiyatımızın kaynağını Fars edebiyatına dayandırıp
bunu da Anadolu'ya hasretmenin doğru olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Aynı
medeniyete mensup milletlerin edebiyatlarının birbirlerinden etkilenmesi
tabiidir. Ancak her milletin edebiyatına kendi kültür unsurları ve toplumsal
yaşantısının izleri yansımıştır. Bu bağlamda, XI. Yüzyılda yazıya geçirildiği
bilinen fakat ne zaman söylendiği tam tespit edilemeyen *Dîvânü lugâti't-
Türk*'teki manzumelerde işlenen felek algılayışı, savaş, kahramanlık, avcılık,
barış, mutluluk, sevgili ve âşığın nitelikleri gibi konuların Divan şiirine nasıl
yansıdığı bu yazıda ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu tür araştırmalar çoğaldıkça
Türk kültüründeki devamlılığı gösteren unsurların sayısı da artacaktır.

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Metin (haz.) (1993), *Nefî Divanı*, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan Akyüz v.dğr. (haz.) (1990), *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara.
- AKDOĞAN, Yaşar (haz.) (1979), *Ahmedî Divanı ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, yayımlanmamış doktora tezi (Metinbankası).
- ARSLAN, Mehmet (haz.) (2007), *Mihri Hâtun Divânı*, Ankara.
- ATALAY, Besim (I 1939; II 1940; III 1941), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Ankara.
- Belal Saber Mohamed Abdel-Maksoud (2004), *Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alış Biçimi ve Larendeli Hamdi'nin Eseri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi.
- BİLGİN, Azmi (2004). "Aşkî'nin Manzumeleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 10, İstanbul, s. 149-178.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (haz.) (1977), *Yahya Bey, Divan*, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (haz.) (1979), *Amrî, Dîvan*, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (haz.) (1981), *Hayretî, Divan* İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed-TANYERİ, A. (haz.) (1987), *Zatî Divanı*, c. III, İstanbul.
- DLT→Kâşgarlı Mahmut
- ERGİN, Muharrem (haz.) (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul.
- ERÜNSEL, İsmail (1983), *The Life and Works of Tâcizâde Cafer Çelebi*, İstanbul.
- FITRAT (1927), *En Eski Türk Edebiyatı Nemûneleri*, Semerkant.
- GÜRGENDERELİ, Müberra, (2002), *Mostarlı Ziyâî: Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı*, Ankara.
- HARMANCI, Esat (haz.) (2007), *Süheylî, Dîvân*, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk (1974), *Karamanlı Nizamî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara.
- KAÇALIN, Mustafa (1994), "Dîvânü lugâti't-Türk", *DİA*, İstanbul c. IX, s. 446-449.
- Kâşgarlı Mahmut, *Dîvânü lugâti't-Türk*, Ankara 1990 (tıpkıbasım).
- KURTOĞLU, Orhan (haz.) (2004), *Lebib Divanı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi.
- KÜÇÜK, Sabahattin (haz.) (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara.
- MACİT, Muhsin (haz.) (1997), *Nedîm Divanı*, Ankara.
- Pervane b. Abdullah, *Mecmûa-i Nezâir*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 406, vr. 29a.
- SARAÇ, Yekta (haz.) (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul.
- STEBLEVA, İ. V. (1971), *Razvitie tyurkskih poetičeskih form v XI veke*, Moskov.

- TARLAN, A. Nihat (haz.) (1963), *Necatî Beg Divanı*, İstanbul.
- TARLAN, A. Nihat (haz.) (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1965), “Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller-Vezinler)”,
Türk Kültürü Araştırmaları, yıl: II, sy. 1-2, Ankara, s. 26-67
- TEKİN, Talat (1986), “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri)*, sy. 409 , Ankara, s. 3-42
- TEKİN, Talat (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Dîvânu Lugâti 't-Turk'teki Manzum Parçalar*, Ankara 1989.
- TOLASA, Harun (2001), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara.
- YILMAZ, Kadriye (2001). *İbrahim Tırsî Divanı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.